

ALEXANDRIATIK DIGITALIZAZIORA

Joan Mari Torrealdai Nabea Euskaltzaindian sartzeko hitzaldiari erantzuna

Jose Antonio Arana Martixa

Joan Mari Torrealdai Nabea euskaltzain berriaren *Sarrera Hitzaldiaren* laburpena entzun dugu eta laster argitaratuta ere ikusiko dugu. Gai interesgarria aukeratu du hizlariak euskararen historiari lotuta **Bibliografiatik Bibliotekara. Esperantzari leioa** izenburupean. Lehen bibliografia eta biblioteketatik gure egunetara jakitun askok jarraitu duten bideak, beraien lanetatik ematen digute bide zabala lehendabizi lerrotutako liburuetatik nola heldu garen oraingo biblioteketara, edo hobe esateko behar dugun Euskal Bibliotekara. Zerbait falta dela hemen argi dago, baina Torrealdai berak egingo du ibilbide hori. Ondare bibliografikoa biltzeaz harago, Memoria historikoa bermatzea eta Euskal Herria diferentziatu izatea daude jokoan. Beraz, Bibliografia eta Bibliotekak ez dira gauza fisiko edo materialak soilik, gure izaeraren oinarria eta adierazpena ere bai. Sakontzeko gaiak direla uste dut eta ez amaigabeko eztabaidetan ibiltzeko eremua.

Joan Mari Torrealdai Nabea hemen, Forun, Urberuaga auzoko *Mosone* baserrian jaio zen 1942ko azaroaren 24an, *Atxeta* kobazulo aurrean, non Jose Migel Barandiaranekin egin nituen nik indusketa lanak, Joan Mari gazte zelarik. Historiaurreko eta erromatarren garaiko aztarna asko dituen herria da Foru. Azken urteotan agertutakoak gehien bat. Beraz, milaka urteko historia daukana da Torrealdaiaren jaioterria, eta dudarik gabe, milaka urteetan euskara erabili duen herria eta orain ere bizi-bizirik darabilena. Orain udaletxea den eraikinean zegoen eskola eta han egin zituen Joan Mari lehen ikasketak. Filosofia eta Teologia ikasketak egin ondoren, Zarauzko Eskola Profesionalean irakasle izan zen urte batez, eta 1968-1969 bi urteetan *Jakin* aldizkariaren zuzendaria izan zen, galarazia izan arte. Aldizkari honi buruz zeresan badaukat, baina gerorako utziko dut.

Okzitaniako Tolosara jo zuen gero goi-ikasketak egitera, Teologiako Lizentziatura lortu zuelarik 1972an, eta urte berean Pariseko «Alliance Française» delakoan hizkuntza frantseseko Diplomatura lortu zuen, eta bertako «Institute d'Etudes Sociales»en Gizarte Zientzietako Lizentziatura (1975). Orduan izan zen euskaltzain **urgazle** izendatua.

Goi-ikasketak egin bitartean, eta gero, ingelesa ikasi zuen Ingalaterran, Canterburyn (1973) eta Londresen (1974-1976) Danlingua akademian. Parisetik itzulita, *Anaitasuna* hamabostaldiaren zuzendari izan zen, eta denbora berean (1976-1977) eta (1977-1978) ikastaroetan eta gero 1991-1993koetan Soziologia irakaslea izan zen Deustuko Unibertsitatean. Doktoregoko ikastaroak eman ditu Euskal

Herriko Unibertsitatean eta Deustukoan 1978an, eta Mondragon Unibertsitatean irakaslea izan da 1998-1999 ikastaroan. Irakasle jardunak ez zion oztoporik jarri soziologiaren ikuspuntutik aztertuta liburu eder eta baliotsua kaleratzeko, hots, *Euskal idazleak gaur* (1977), antologia ilustratua une hartako euskal idazleen berri adierazteko, **Euskal idazleen Elkarteko** (EIE) idazkaria izan zelako orduan. Durangoan egin zuen Elkarteko batzar nagusi bat (1979) eta Xabier Gereño eta biok bildutakoen erabakia eta agindua hartu genuen Elkartearen Araudi ofiziala prestatzeko. Lan hori burutu genuenean, Jose Mari Velez de Mendizabali eraman nion Arrasatera Elkartearen artxiboa.

Atsedetik hartzen ez duen gizon honek, liburugintzan eman ditu orduak eta egunak. Frantziatik zebilela *Iraultzaz* liburua argitaratu zuen (1973), eta Euskal Herrira itzulita, 1984an Informazio Zientzien Lizentziatura burutu zuen Euskal Herriko Unibertsitatean, eta ikasketen ondorio gisa, *Euskara eta Euskal Telebista* liburua kaleratu zuen tituluarekin batera. Deustuko Unibertsitatean lortu zuen gero, 1991n, Zientzia Politikoan eta Soziologian **Doktoregoa**. Ikerketa asko egin ondoren eman zigun *Euskal Kultura Gaur. Liburuaren Mundua* (1997), *El libro negro del euskera* (1998) eta urte berean *La censura de Franco y los escritores vascos del 98*. Eta beste izenburuko liburu batzuk laburpen honetan lerrotu ezin ditudanak. Baina adieraztekoa da beste zientzietako mundu baten ere sartu zela gure Joan Mari, hots, **Bibliografian**. Azken hogeitabost urtetan, atsedenaldirik izan gabe, 25.000 fitxa bete eta taxutu zituen, eta 1993-2001 bitartean eman zigun bildutako ondorioa bost liburukitan izenburu honekin: *XX. Mendeko euskal liburuen Katalogoa*, 2000 orrialde betetzen dituena. Hemen ere soziologia hartu du Torrealdaik abiapuntutzat, eta berak dioenez, bilketa egikeran ez zen zenbatekoa garrantzitsuena, zertaz ari ziren liburuak baizik.

Bibliografia da Joan Mari Torrealdaik aukeratu duen gaia sarrera hitzaldi honetarako. Eta egia esan, ikusi dugu nola sartu den mundu honetan XX. mendeko bibliografia bilduz. Ezin dugu ahaztu orain arte eusko bibliografiaz egin den lanik garrantzitsuena Jon Bilbao Azkarreta gure maisuaren *Eusko Bibliographia*, hamairu liburukitan Auñamendik argitaratua dela. Gogora dezagun hemen lehen bibliografia Manuel Larramendik eman zigula 1745ean *Diccionario Trilingüe* delako hitzaurrean eta gero ikerle asko izan direla gai honetaz arduratu direnak. Baina liburuak soilik izan ziren zerrendetan agertzen zirenak eta bibliografia zabaltzen joan zen, aldizkariak eta artikuluak ere kontuan hartzen hasi zirelarik.

Jon Bilbao Puerto Ricon jaio zen (1914) eta munduan zehar bibliografia lanetan, gehien bat ibili arren, politikan ere parte hartu zuen, *Euskera* agerkarian argitaratu nuen *Nekrologian* ikus daitekeenez. Bibliotekari lana baino askoz garrantzitsuagoa zela bibliografia esaten zidan eta asmo biok batera erabili ditut urteetan. Liburuak bai, baina aldizkariak eta artikuluak ere katalogatu behar zirela esaten zidan, Odon Apraizek esaten zuen bezala, aldizkarietako artikuletan, sarri, liburuetan baino gauza interesgarriagoak agertzen baitira. Esana egin nuen, eta gure euskaltzain berria ere ekintza horretan bidelagun izan dut. Kazetaritza hutsak baino

ikerketa gehiago eta sakonagoak ematen dizkigute aldizkariak. Torrealdaik aipatzen digu Quadra Salcedoren amesa *Idearium* aldizkaria sortukeran, bibliografia bultzatzeko gogoetan: «Una obra urgente en la cultura del país».

Alexandriako Bibliotekan bazeuden katalogoak, taula grabatuak, eta abar. Baina Bibliografiari buruz ezagutzen dugun lehen liburua Ricardo de Bury-rena da: *Philobiblion*, aspaldi idatzia (1287) baina ezezaguna izan genuena Kolonian 1473an argitaratua izan zen arte. Gero, inprimatzaile sonatuenak, beraiek argitaratutako liburuak ezagutarazteko, ateratzen zituzten katalogoak. Bi aipatuko ditut, inprimatzaile handiak izan zirelako: Aldo Manuciok, 1498an Venezian atera zuena (inkunablea, noski) eta Cristophoro Plantinok 1566an Anversen kaleratu zuen *Index librorum*. Aipatu beharrekoa da Nicolas Antoniok Sevillan inprimatu zituen *Bibliotheca vetus* eta *Bibliotheca nova*, Augustotik hasita XVII. menderarte ezagutzen ziren liburuen bibliografia. Aipagarria da 1885ean Bostonen (EEBB) Melvil Dewey bibliografoak asmatu zuen *Sistema dezimala*, liburuak gaia kontuan izanik hamar multzotan ordenatu zituen.

Katalogoetatik aparte, badaude Bibliotekonomian aztertu eta ikertu behar diren beste gai interesgarriak: bibliografia bera, bibliomania, liburuak jakina, letra tipoak, zentsurak, inprimategiak, ilustrazioak, eta azken baten bibliotekak. Eta une honetan, denen gainetik eta denak ezabatzeko gogoz informatikako «autopista» nondik dabiltzan azkar eta liskarziale hainbat programa. Alexandria Bibliotekatik, Gutenbergen ganetik, digitalizazio mundura heldu gara. Eta badirudi orain arte egindako guztiak ez duela ezertarako balio. Baina liburuen eta argitalpenen munduan bizi garenok ez gaude mundu berri horren beldurrez kikildurik. Aurrerapen guztiak onartu behar dira eta pozik onartu ere. Baina jada mundu zaharreko diren liburuak, paperezkoak esan nahi dut, badituzte beraien bertuteak, eta ez dira berehala desagertuko, etsaia liluragarria izan arren. Ez dut zalantzarik sortu nahi hemen.

Kulturaren adierazpenean eta historian, orain arteko medioetan, bi multzo bereiztea oso garrantzitsua da, gizateriak ezagutu dituen bi asmakizun handiren ondorioak baitira: idazkera eta inprimaketa. Argi dago bion bidez azaldu dezakela gizonek eta emakumeek, inteligentzia daukatenetik, bi beharrienei erantzun: gauzak gogoratzea eta ideiak besteei helaraztea. Ahozko tradizioa, zoritxarrez, sarri desitxuratu egiten da, galdu ere osoan ez bada, aldika. Horregatik beharrezkoa dugu ideiak eta tradizioak euskarri ezabagaitzetan finkatzea, materia desberdinetako tauletatik hasi, Egipton erabilitako papiroz jarraitu, edo Pergamon, 159. urte K.a.tik erabiltzen hasitako pergaminoetan, paperean gero eta azkenean eta orain, informatikak ematen dizkigun euskarri desberdin guztietan.

Liluragarria da benetan idazkeraren historia. Piktografikoa edo ideografikoa da hasiera baten irudi ulergarrien bidez edozein hizkuntzari atxikitzeko modukoa. Idazkera fonetikoa datorkigu gero, hizkuntza desberdinetan soinuak isladatzen dituen, batzuetan silabikoa izan daitekeena (Txina, Japonia), edo alfabetikoa, gure

mendebaldeko zibilizazioan hizkuntzek darabiltena. Dirudenez, idazkeraren bilakaera honek Sumerian dauka sortzea 3.500. urte K.a. Eta alfabetoa fenizioek asmatu zutela dirudi 2000 urte K.a. Kultura desberdinek aukeratu zuten zegokien alfabetoa: asianikoa, etruskoa, latinoak (munduan inportanteena eta gehien erabilia), grekoa, zirilikoa, e.a. Menderik mende antzarren buztan edo hegoetako lumak erabili ziren, XVIII. gizaldiaren azkenean altzairuzko luma agertu zen arte, Pragako Luis Senefelderrek patentatua. Luma estilografikoa Ingalaterran agertzen da lehendabizi (Schaefer, Parker, Waterman, e.a.). Bolaluma (edo boligrafoa) XX. mendekoa da, Marcel Bich-ek 1953an asmatua, *bik* izenarekin milioika saldu eta erabilia zena eta dena.

Baina eskuizkribuak, nahiz eta koadernatuta kodexetan liburuaren antzera azaldu, dokumentu bakar bat baino ez ziguten ematen. Eta idatzitakoa gozatzeko, eta bide horretatik ikerketa edo estudioak mundura heltzeko, aleak ugaltu behar ziren teorikoki *ad infinitum* eta praktikan merkatuaren eta erabileraren arabera. Labur esanda, inprimatu beharra zegoen. Inprimaketaren teknika txinoek ezagutzen zutela diote, 594. urte K.a., hain zuzen xilografia asmatu zenetik, hots, inprimatzeko zurezko plantxak asmatu zirenetik. Baina gaur ezagutzen dugun inprenta 1450. urtearen inguruan sortzen da, Johann Gensfleisch Gutenbergekin (Maguncia, 1397-1468) moldezko letra mugikorrek erabiliz *Meza* liburu berezi bat inprimatu zuenetik. Baina Gutenbergi benetako ospea eman zion inprimaketa izan zen 1455. urtean *Biblia* inprimatu zuenak, eta 1462.ean 48 lerroduna. Honek eman zion hasiera **inkunableen** aroari.

Gutenbergen asmakizuna berehala hasi zen Europan zehar hedatzen, eta 1500. arte letra gotikoarekin inprimatutako liburuak agertzen hasi ziren, lehena 1465.ean, Erromatik hurbil dagoen Subiaco herriaren monasterioan, non letra erromanoaz inprimatzen hasi ziren, letra gotikoa baztertuz. Veneziako Aldo Manuzio inprimatzailea ere orduan hasi zen letra mota berri hau erabiltzen. Izatez, inkunableak eta geroak ere erabili zuten gotikoa Ufilas fraideak (Kapadozia, 311-383) asmatu zuena, baina Aldo Manuziok liburu batzuetan letra erromanoa erabili eta gero, *italika* (kurtsiba, etzana, bastardila) erabiltzen hasi zen. Ehun urte geroago, 1548.an, euskaldun kaligrafo batek, Joanes Itziar durangarrak eman zigun letra moten aukera *Arte subtilissima* liburuan.

Moldiztegiak hasi ziren agertzen Europan XV. mendearen erdirantz: Krakobia (1466), Basilea (1468), Paris (1470), Viena (1470), Buda (1471), Alost (1472). Baina Euskal Herrian ere laster agertu zen moldiztegia, Biarnotik etorritako Arnald Guillen de Brocar-en eskutik. Done Jakueren bidetik sartu zen Euskal Herrian kultura europarra, gurea aberatsa zen unean, neurri baten behintzat, hargin eta nolabaiteko arkitektoak, elizetako organugileak, edozein motako artisauak, eta nola ez inprimatzaileak, Brocar ez baitzen izan etorritako bakarra. Baina bai Euskal Herrian lehen liburua inprimatu zuena, hots, *Manuale secundum consuetudinem Ecclesiae Pampilonensis* (1494). Beste 23 inkunable argitaratu zituen Brocarrek Iruñean, tartean 1496.an, *Misale mixtum pampilonense*, zeinetan agertzen den

lehendabizi musika inprimatua gure Herrian. Alcala de Henaresera joan zen hemendik Brocar eta han inprimatu zuen *Biblia Poliglota Complutensis* (1514-1517). Beste Bibliak inprimatu ziren European, tartean Plantinok Anversen argitara eman zuena (1569-1572).

Jakina eta ohiko denez, Gutenbergen asmakizuna bilakatzen joan zen hurrengo urteetan eta aurrerapenak izan zituen. *Fotograbatua* izan zen hauetariko bat (1851), *Linotipia* (1884), eta *offset* (1904). Zibernetikaren bidez etorri zaigu iraultza XX. mendean. Baina laburtasunaren mesedeetan ezin naiz xehetasunetan sartu. Dena den, Azkue Bibliotekako liburuzain izan naizen aldetik, Joan Mari Torrealdaik ukitu duen gai bati iruzkinen bat egin behar diot liburuaren katalogazioa den aldetik: Euskaltzindiko Azkue Bibliotekaren izan gara euskarazko katalogazioaren aintzindari MARC formatu informatikoa darabilen programa standar bat erabiliz, 75.000 dokumentu jadanik katalogatu ditugula. Digitalizazioaren bide berrian sartuak gara, *innobazioan* hain zuzen, gaurko teknologiari lotuta gure erakundea bizi dadin. Beraz, hirugarren mugarrira heldu gara: Alexandriako Bibliotekatik, Gutenbergen asmakizunera eta orain **aro digitalera**.

Jakin aldizkaria aipatua izan da behin baino gehiago hasierako lerroetan, eta merezi du errepikapena Joan Mari Torrealdairei buruzko azken lerro hauetan. Arantzazun sortu zen gazte talde bat 1956an, euskal kultura berpizteko asmoz, euskararen normalizazioa eta bizitza, eta ekanduen bilakaera bultzatzea helburutzat zeukana. Barnerako aldizkari xumea multikopiaz ateratzen zuten; baina 1964.an desagertu zen. Eduki eta formatu berriarekin argitaratzeko, eta erabiliko ziren gaiak hedatzeko, barne kutsua kenduta, kide anitzeko zuzendaritza eman zitzaion. Oñatiko Bidaurreta komentuan (ezkutuko bilerak egin behar ziren orduan), Carlos Santamariak 1967.an zuzendutako bilera baten asmatu genuen kultura hedatzeko bide berria. Han ginen Rikardo Arregi, Andoni Lekuona, Xabier Kintana, Ibon Sarasola eta ni neu. Joan Mari Torrealdaik izendatua izan zen zuzendari 1968.an, baina epe laburrerako, urte berean debekatua izan zen eta. Aldizkari galeraziaren orde z liburuak argitaratzeko *Jakin Sorta* deitutako taldeak 10 liburu kaleratu zituen. 1977.an berriz kaleratzen da *Jakin* aldizkaria, oraindik bizirik jarraitzen duena, Torrealdairen zuzendaritzapean. Patxi Sarriegiren esanetan «hausnarketarako bideak zabaltzen darrai *Jakin* kultur aldizkariak, euskal mundua zabaltzen». Eta nik zor diodana da 2007.ko 161. zenbakian, *Historia bizia* sailean, 60 orrialdeko nire biografia, gehien bat anekdotikoa, eskaini zidala.

Euskararen alde Joan Marik egin duen lana amaiera ezinezkoa da, baina berri goibel eta negargarriarekin aipamena amaitu beharra da, egin eta esandako guztiei ohorezko agurra eman beharra. Bete-betean datorkigu hona ere Carlos Santamariaren izena eta euskararen hedatzeari eman zion bultzada. Eta berarekin uztartuta Martin Ugalde. Bikote honen indar intelektualarekin lortu zuen Joan Mari Torrealdaik **Euskaldunon Egunkaria** kaleratzea. Espainiako Konstituzioa askatasunaren eskubideak defendatzen hasi omen zen egunean, hots, 1990.eko abenduaren 6an, euskaldunon pozarekin kaleratu zen lehen alea. Joan Mari izan zen

Administrazio Kontseiluaren Buru, 2003.eko otsailaren 20an egunkaria bahitua izan zen arte, pertsonen kontrako ondorio mingarriekin. Euskal kulturaren eta euskararen alde ateratzen zela egunkari hau ez dugu dudarik, eta hala aldarrikatu dute Torrealdei eta kideek epaileen aurrean. Baina badaude politikaren mamua ere ikusten dutenak eta Espainiako epaitegira eramango dituzte gure kulturaren, izaeraren eta nazioaren aurka ditugun arerioek. Gure gaurko jaia iluntzen du epaiketa azaroaren 9an Madrilen izango dela jakiteak. Baina gu harro gaude gure euskaltzain berriarekin, eta ziur gaude han eta hemen besarkatuko dugula. Euskaltzaindiak Hernanin (2003) *Egunkariaren* eta Torrealdairen alde egin eta argitaratu zuen adierazpena. Gauza bera aitortuz, gure artean nahi eta behar zaitugu Joan Mari!.